

Leszek Kołakowski **(1927.–2009.)**

U Oxfordu je 17. srpnja 2009. umro jedan od najznačajnijih, a nesumnjivo i najoriginalnijih poljskih, ali i europskih filozofa XX. stoljeća Leszek Kołakowski. Rođen je 23. listopada 1927. u Radomu. Iz njegove se biografije mogu izdvojiti podaci prema kojima je svoju akademsku karijeru započeo kao asistent za logiku u Lodzu (ali logika je ostala na rubu njegovih istraživačkih i misaonih interesa), na sveučilištu na kojemu je i studirao te (1953.) doktorirao, a da je od 1959. do 1968. bio šef katedre za noviju filozofiju u Varšavi, a potom nastavio svoju djelatnost u SAD-u i Velikoj Britaniji, gdje je živio kao stariji istraživač na oksfordskom koledžu Svih Svetih, a povremeno je predavao na više američkih univerziteta. Naime, staljinistički ga je režim u Poljskoj nakon studentskih nemira proglasio »kvariteljem omladine«, bio je isključen iz Partije i sa sveučilišta te praktično protjeran iz zemlje. Valja spomenuti i podatak da je od osnivanja međunarodnog savjeta časopisa *Praxis* bio član toga uglednog tijela, te da su neka njegova djela prevedena kod nas.

Jedan od najboljih stilista u suvremenoj filozofiji, Kołakowski je autor niza djela o skolastici i skolastičkom nasljeđu u marksizmu, neotomizmu, Spinozi, marksizmu, pozitivizmu, o povijesti i ljudskoj odgovornosti, o dosljednosti i nedosljednosti... U njegovom se stvaralaštvu uvjetno mogu razlikovati dvije faze. Poljska faza obilježena je njegovom kritikom dogmatskog marksizma i potragom za nekakvim intelektualnim tipom interpretacije Marxove filozofije; drugu, englesku fazu obilježava kritika marksizma u cjelini, kao i potraga za izvorima totalitarizma u klasičnoj filozofiji, od Platona do Hegela.

U prvoj fazi njegovo je mišljenje obilježeno namjernom nekoherentnošću i afirmacijom kaosa nasuprot redu te nedosljednosti nasuprot dosljednosti. No, paradoks je tu tek prividan (a da je riječ o prividu jasno nam govore njegovi spisi, posebno oni pod naslovima *Etika bez kaosa* i *Pohvala nedosljednosti*): Kołakowski, svjestan toga da konzervativizam voli jasne odjele i da se užasava kaosa u jednom zauvijek sređenim kartotekama, hoće razarati vladajuću dogmu i dovoditi u pitanje dominantnu dogmatsku svijest (neovisno o tomu je li riječ o katoličkoj ili komunističkoj dogmi). Jednako tako on zna da je nedosljedan zločinac ili logorski čuvar manje zlo od dosljedna i beskompromisna izvršitelja zločinačkih planova i pothvata. Ipak, to ne znači da je za njega svaka nedosljednost bezostatno i bezuvjetno pohvalna. Tako će on u članku »Aktualan i neaktualan pojam marksizma« s gnušanjem ustanoviti kako je sovjetski marksizam 1945. ocjenjivao Hegela kao njemačkog šovinista i apologeta rata, a devet godina kasnije toga istoga Hegela proglašavao velikim (premda idealističkim) dijalektičarem. Ta vrsta nedosljednosti nikad neće izazvati njegovo odobravanje, kao što on nikad nije pravio ustupke službenoj ideologiji. No, s druge strane, Kołakowski neće ostati ni pri pravocrtnom negiranju ideologije. Ideologija ima i svoju pozitivnu funkciju. Iako je ona po definiciji lažna i mistificirana, iskrivljena svijest o interesima određene socijalne skupine koja dijeli dotičnu ideologiju, u njoj valja vidjeti i jednu pozitivnu funkciju, a to je održavanje vjerovanja u one vrijednosti koje su neophodne

u svrhu efikasnog djelovanja te skupine. To vrijedi za svaku, pa i staljinističko-komunističku ideologiju. Drugo je pitanje koja je svrha efikasnog djelovanja jedne dogmatsko-totalitarne stranke i kako se etički može vrednovati ta svrha; u tom je pogledu ocjena koju Kołakowski daje jednoznačno negativna, iako u naznačenoj prvoj fazi svojega stvaralaštva on vjeruje da je moguć i nekakav drugačiji, nedogmatski i antidogmatski marksizam, koji bi, s onu stranu komunističke ideologije, otvarao put k racionalizaciji ljudske povijesti i predstavljao poziv na sudjelovanje u njezinu mijenjanju.

Konzekvenција takve diferencirane prosudbe socijalne funkcije ideologije sastoji se i u relativiziranju razlike između ideologije i znanosti. Kołakowski odbacuje crno-bijelu sliku ideologije kao carstva laži i obmana te znanosti kao carstva neupitnih istina i dokazivih tvrdnji. Razlika između ideologije i znanosti nalazi se u njihovoj društvenoj ulozi. I znanost može služiti porobljavanju kao što, s druge strane, ideologije, mitovi i utopije mogu imati pozitivnu funkciju, makar u smislu buđenja i održavanja nade u bolji svijet ili, još skromnijih dosegā, održavanja socijalne homogenosti. Ideja socijalizma je utopija, pisao je šezdesetih, ali to ne znači da je socijalizam nemoguć. No, iz vjerovanja u mogućnost socijalizma ne slijedi i zaključak o njegovoj nužnosti (ili čak i zaključak prema kojemu je nužnost socijalizma dokazana na jednak način na koji je dokazana nužnost važenja nekoga fizikalnog zakona). Kasnije će se on ipak distancirati od te svoje vjere u mogućnost utopijskog socijalizma.

U toj prvoj fazi on razlikuje pojam komunizma od komunističkih zločina. Pojam komunizma ne obuhvaća samo proizvodne odnose i rast blagostanja već i takve vrijednosti koje zaslužuju da važe i po sebi, a ne tek kao sredstva za neke druge svrhe. To se u prvom redu odnosi na usavršavanje moralnih principa društvenog života, na porast sveopćeg obrazovanja, na razvijanje znanja i estetske osjećajnosti. Ako se ideja komunizma razumije na takav način, onda je on svrha koja posvećuje sredstva kojima se služi, ali odatle ne slijedi da su sva sredstva dopuštena, već, naprotiv, kako je tih godina pisao u ogledu pod naslovom »O ispravnosti maksime ‘Cilj opravdava sredstva’«, slijedi očiglednost istinitosti tvrdnje da se svrha sadržana u ideji komunizma »ne može ostvariti pomoću političkih mjera koje članove socijalističkog društva odgajaju u laži i strahu«. A nositelji i izvršitelji takvih mjera snose moralnu odgovornost, dok same mjere podliježu sudu povijesti. Moralni sud odnosi se isključivo na individue, koje se nikako ne mogu osloboditi odgovornosti za ono što čine ili ne čine. Zločini počinjeni u ime ideje komunizma moralno se tretiraju kao i svi drugi zločini, neovisno o njihovoj motivaciji, a odgovornost obuhvaća i naredbodavce i izvršitelje.

U još jednom eseju iz šezdesetih godina pod naslovom »Odgovornost i povijest« Kołakowski piše i sljedeće:

»Nitko nije oslobođen pozitivne ili negativne odgovornosti time što su njegova djela tek djelić jednoga određenog historijskog procesa. Vojnik je moralno odgovoran za zločin koji je počinio na zapovijed pretpostavljenoga, a time je u još većoj mjeri pojedinac odgovoran za djela koja je počinio po navodnom ili zbiljskom nalogu anonimne povijesti.«

I dalje:

»Vojnik koji ispunjava neku lošu zapovijed svoga pretpostavljenoga, lošu sa stajališta ratne tehnike, nije tim ispunjavanjem odgovoran za izgubljenu bitku. No, vojnik koji na temelju dobivene zapovijedi sudjeluje u masovnom ubijanju civilnog stanovništva jest odgovoran za ubijanje naroda.«

Misli su to koje važe i danas, nakon što je nakazni i lažni komunizam staljinskog i brežnjevljevskog tipa već odavno sišao s historijske scene i otišao u »ropotarnicu povijesti«.

A ono što važi za vojnika u bilo kojem ratu protiv civila, važi i za komuniste koji u ime ideje boljeg svijeta čine zločine i druge prijestupe. Takvi komunisti mogu, bio je uvjeren Kołakowski, održavati vlast, ali ne mogu izgrađivati (a posebno ne i izgraditi) bilo kakav komunizam. Na kraju se pokazalo da je on ipak bio u krivu: nisu sačuvali ni vlast, a kamoli izgradili komunizam (to što su svojom proizvodnjom viška moći kompromitirali jednu ideju boljeg svijeta moglo bi se, hoćemo li biti cinični, označiti kao kolateralna šteta).

U svojoj će drugoj fazi nekadašnji zastupnik »humanističkog marksizma« ocijeniti marksizam kao najveću fantaziju XX. stoljeća. Koliko je na tu promjenu njegove prosudbe utjecalo razočaranje uzrokovano uvidom u nepopravljivost na ideologiju svedene Marxove filozofije, koliko osobna ogorčenost postupcima samozvanih marksista koji su ga praktično protjerali iz domovine, koliko težnja za prilagođavanjem oksfordskim intelektualno-političkim i drugim standardima, a koliko pak oslobođenost od nužnosti mimikrije – vjerojatno nikad nećemo doznati, neovisno od njegovih svjedočenja i ispovijesti o uzrocima njegova definitivna odricanja od nade da se s marksizmom (ali i s temeljnim Marxovim idejama) bilo što smisljeno može uraditi. Kakav god bio odgovor na naznačenu dilemu, nedvojbeno je da je Leszek Kołakowski bio jedan intrigantan, provokativan i po mnogo čemu dubok mislilac XX. stoljeća, te da će njegovo djelo i dalje u različitim aspektima predstavljati izvor nadahnuća za one koji tek dolaze.

Lino Veljak